

TAPIO NUMMENMAA

VANHAN PLATONIN UUTUudet: TOIMINNAN MOTIIVIEN ANALYYSIA

Platonin teoksissa oli aina paljon psykologista ainesta, mutta viimeisissä teoksissa ote on erilainen, itseasiassa tieteellinen. Teoria psyyken kolmi-osaisuudesta, jonka hän aluksi ideoi Valtiossa, sai jatkoa Fileboksessa kognition ja emotion analyysillä ja Laeissa motivaation analyysillä. Timaios sisältää omalla tavallaan tätä kaikkea. Psykyä koskevan ajattelun päte on Lakien X kirja, jossa esitetään integroitu teoria psyyken liikkeistä. Kaikkeen liittyy uskonnollista metafysiikkaa joka seuraavassa sivuutetaan.

Kun filosofi asetetaan paikalleen oppikirjoissa, niin päätulokset määritellään, kiteytetään ja kirjaetaan. Näitä kivettyneitä tunnuksia luetaan, tehdään muistiinpanoja vihkoihin ja filosofi saa maineensa niin hyvässä kuin pahassa. Näin on oltava, kukapa ehtisi edes lukea saati ymmärtää kaiken. Jokainen merkittävä filosofi elää samalla toista elämää mietiskelyn ja tutkimuksen kohteena. Tässäkään elämässä ei filosofin alkupe-
räisten ajatusten muotoutuvuudella juuri ole rajoja. Häntä voidaan ymmärtää oikein tai väärin ja melko huoletta käyttää milloin mihinkin. Tämän kirjoituksena kohteena oleva Platon onkin ollut monessa käytössä. Historian kulussa hän on ollut relevantti uskonnollisessa filosofiassa, politiikan tutkimuksessa, ja lukemattomissa muissa konteksteissa, mihin Platonin työt antavat aivan oikeasti mahdollisuuden. Hänen teostensa suhteellinen arvostus on ollut vaihtelevaa. Ihailtu tai kritikoitu pääteos on *Valtio*, mutta kun on arvioitu vanhuuden teoksia, varsinkin *Filebosta* ja *Lakeja*, saa arvioineista yleisimmin vaikutelman että niiden kirjoittaja edelleen olisi nimeltään Platon, mutta jollakin tavoin epäedulliseen suuntaan muuttunut toinen ihminen. Kirjoittaja, joka *Valtiossa* tyylytellen rakenteli ihmeellisiä ja ihania teorioitaan ja vertauksiaan, olisi *Fileboksessa* ja *Laeissa* puisevia oppejaan lateleva vanhus.

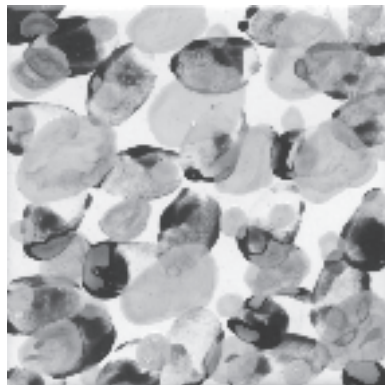
Kun kolmissakymmenissä ollut Platon alkoi kirjoittaa ensimmäisiä tekstejään vuoden 400 eKr. paikkeilla, niin kreikkalaisessa filosofiassa psyyke oli käsitteellistetty kyllä, mutta jotensakin jäsentymätön. Mutta kun hän kirjoitti viimeiset työnsä puolivuosisataa myöhemmin, oli psyyken sisään rakennettu hänen ansiostaan runsain mitoin toimintoja ja niiden välisiä interaktioita. Platon oli ensimmäinen nykyisen psykologian kannalta ymmärrettävä ja vieläkin modernin tuntuinen teoreetikko. Kirjoitukseni kohteena on — nykykielellä — Platonin teoria motivaatiosta. Liikkeelle lähdetään *Valtio*-teoksen ns. kolmijako-opista. Varsinaisena tarkastelun kohteena on tieteellisiä uutuuksia sisältävä jatkokehittely *Fileboksessa* ja varsinkin *Laeissa* (ks. Nummenmaa 1998). Platonin filosofiassa valtio-oppi ja psykologia liittyivät yhteen. *Valtiossa* ihannevaltio oli rakenteeltaan analoginen psyyken kanssa, ja *Laeissa* oppi psyykestä oli suorastaan perusta. Tämä ei ole tulkinta, vaan Platon sanoo näin itse *Lakien I* kirjan lopussa. Psykologiset osat eivät ole harharetkiä tai digressioita vaan yhteisönelämää koskevan ajattelun pohja.

VALTION PSYKKE KITEYTETTYNÄ

Jälkeenpäin on vaikeata eläytyä siihen, että itsestään selviltä nyt tuntuvat asiat ovat omana aikanaan olleet todellisia saavutuksia. Ihmisen käsitteellistäminen sieluksi (*psuchê*), ruumiiksi (*sôma*) ja näiden väliseksi interaktiiviseksi suhteeksi oli aikanaan mullistava uutuuks.¹ Uutuus kehittyi vähitellen ja onkin vaikea sanoa kenelle siitä kuuluisi prioriteetti. Homeroksella näin ei vielä ollut ollenkaan. Psyykellä ei ollut asemaa ihmisen eläessä; se irtosi ruumiista vasta kuolemassa vaipuen Hadeksen ja hirveän Persefoneian valtakuntaan. Myös 'ruumis' viittasi vastaavasti kuolleen. Herakleitoksella psyyke selvästi oli jokin elävän ihmisen periaate, *logos* (ks. esim. Snell 1956). Mutta varmaa on, että Platon oli ensimmäinen, joka analysoi psyyken sisäisiä toimintoja, koko ajan kuitenkin niin että ihminen oli yksi kokonaisuus (esim. *Lait* 644).

VALTION PSYKKE KITEYTETTYNÄ

Filosofian historiassa — yleistän tietenkin — ajatellaan että Platonin psykologian keskeisin saavutus oli hänen *Valtion IV* ja *X* luvuissa esittämänsä oppi psyyken jaosta kolmeen osaan, nimittäin 1) järkisieluun, 2) kiihkeyteen eli intosieluun, ja 3) himosieluun. Muun muassa Tenkun

selityksissä *Valtion* (1981) suomennokseen asia esitetään näin, ja Tenkku arvioi kolmijaon perustuvan ristiriidan periaatteeseen, siis toisin sanoen siihen että osat taistelisivat keskenään. Lainaan tämän opin kiteytyksen viimeisestä näkemästäni asiaa käsittelevästä tekstistä, Sihvolan (1998, 51-52) palkitusta teoksesta *Toivon vuosituhat*. Siinä on Platonin oppi todella ytimekkäästi muotoiltuna.

Valtiossa Platon hylkää sokraattisissa dialogeissa muotoillun kannan, jonka mukaan hyveet olisivat pelkkää tietoa. Nyt hän kuvaa ihmisen sielun kolmiosaiseksi. Korkein osa on järki, joka harkitsee, mikä on hyvää kokonaisuuden kannalta. Järjettömistä osista alempi, himosielu haluaa ruoan, juoman ja sukupuoli-tyytytyksen kaltaisia nautinnollisia asioita kokonaisedusta riippumatta. Väliin jää tunnesielu, ns. into, joka ei kykene itsenäiseen harkintaan mutta joka voi oppia kuulemaan järjen ääntä ja auttamaan sitä sen pyrkimyksessä hyvään. *Valtiossa* siis myönnetään järjen, tunteen, ja nautinnonhalun ristiriidat mahdollisiksi. Sielun kehityksessä kukin osa voi kuitenkin saavuttaa sille ominaisen hyveen: järki viisauden eli hyvää koskevan tiedon, tunne rohkeuden järjen auttamisessa ja nautinnonhalu kohtuullisuuden. Oikeudenmukaisuus on sielun osien sopusointua siten, että järki hallitsee ja muut osat mukautuvat sen muotoilemaan kokonaisuuden hyvää koskevaan käsitykseen. Sielun tuleminen tällaiseksi edellyttää vuosikymmenien filosofista harjoitusta.

Kun jotakin eritellään ja analysoidaan käsitteellisesti ja samalla rakennetaan teoriaa, on tieteellisesti katsoen olennaista, että jaettu asia pidetään teorian tasolla kokonaisuutena. Vain sillä tavalla teoria voi pysyä kohteensa eli tässä tapauksessa ihmisen kanssa saman näköisenä. Tämä merkitsee osien välisiä kosketuspintoja ja interaktioita. Platonin kolmijako-oppia on usein tulkittu lähinnä osituksena, jossa kullakin 'sielulla' olisi oma suhteellinen itsenäisyys. Platonille tämä ei kumminkaan ollut viipalointi, vaan termi kolmiosainen on myöhemmin muotoonsa asettunut nimike. Totta on, että *Valtion X* kirjassa kuvaillaan tyyppisiä joilla sielun dominoivina laatuina esiintyy aivan erilaisia asioita. Tuollaisten kuvausten kaltaisia ihmisiä tai yksilöitä epäilemättä oli ja edelleenkin on, ja heitä kuvataan myös *Laeissa*. Erilaisten ihmisten kuvaaminen ei ollut mitenkään uutta, mutta se oli että psyyke kumminkin toimi samojen periaatteiden mukaan.

PSYYKEN LIIKKEET LAEISSA

Psyyke oli Platonin mukaan koko ajan aktiivinen ja liikkeessä, itse asiassa liikuttaen kaikkea muuta.

ATEENALAINEN Mikä on sen kohteen määritelmä, jonka nimi on 'sielu'? Onko meillä muuta määritelmää kuin äsken esittämämme 'liike, joka pystyy pitämään itseään liikkeessä'?

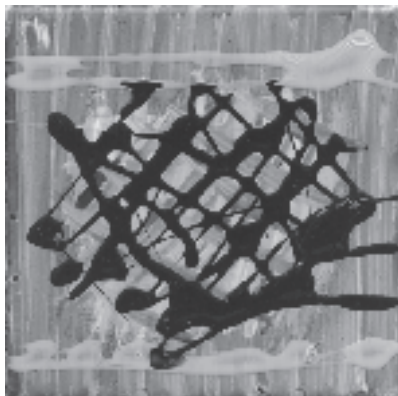
KLEINIAS Tarkoitatko, että 'itsensä liikkeessä pitävä' on saman olion määritelmä, josta me kaikki käytämme nimeä 'sielu'?

ATEENALAINEN Tarkoitin.

(Lait 895e-896a. HUOM. Kaikki Platon-sitaatit ovat

hänen koottujen teostensa suomennoksista).

Psyyke liikuttaa ja ohjaa kaikkea liikkeillään. Jos ajatukselle halutaan nykyinen vastine, niin tietyissä yhteyksissä minän käsite on siihen rinnastettavissa.

ATEENALAINEN No niin. Kaikkea taivaalla, maassa ja merellä olevaa sielu ohjaa omilla liikkeillään, joilla on sellaisia nimiä kuin tahto, tarkastelu, huolenpito, harkinta, oikea ja väärä käsitys, ilo, suru, rohkeus, pelko, viha, rakkaus ja niin edelleen. Nämä ovat ensisijaisia liikkeen lajeja, jotka ottavat avukseen toissijaiset, eri kappaleiden liikkeet ja saavat aikaan kasvua ja vähenemistä, eroamista ja yhtymistä sekä näistä aiheutuvaa kuumuutta ja kylmyyttä, raskautta ja keveyttä, kovuutta ja pehmeyttä, valkeutta ja mustuutta, karvautta ja makeutta. Kun sielu näitä kaikkia käyttäessään ottaa avuksi jumalallisen järjen, se on todella itsenkin jumalallinen ja johdattaa kaikkea oikein ja onnekaasti, mutta järjettömyyteen liittyneenä se saa kaikessa aikaan päinvastaisen tuloksen. (Lait 896e-897b).

Edellä oleva sisältää runsaan annoksen myös Platonin uskonnollista metafysiikkaa. Siihen menemättä voidaan panna merkkiläisten ensisijaisen liikkeen listalla ensin tahto, sitten koko joukko kognitiivisia nimikkeitä, ja lopussa selvästi ihmiselle ominaiset affektit, joista mainitaan nimeltä ilo, suru, rohkeus, pelko, viha ja rakkaus. Useimmin nämä käänöksissä annetaan substantiiveina, mutta alkuperäisessä tekstissä ne ovat verbiakenteita mikä korostaa liikettä. Panglen (1980) englanninnoksessa onkin käännetty näin. Ne ovat voimia ja näin psyykestä Platonin teoriassa tulee dynaaminen. Jos psyyken liikkeenä mainitaan esimerkiksi 'oikea ja väärä käsitys', niin lukijalle ehkä assosiaationa tulee mieleen tosi tai epätosi propositio, eikä mikään liiku. Mutta liikettä syntyy jos puhutaan oikein tai väärin ajattelemisesta. Huomiota kiinnittää että 'himosielu' ei ole listalla edustettuna. *Laeissa* kuitenkin erilaiset halut esiintyvät näyttävässä asemassa. Silloin kognition ja emotionin suhde niihin nousee probleemaksi.

On ollut taipumusta ajatella että Platonia jotenkin pitäisi lukea Aristoteleen kautta. Aristoteleeseen perehtyminen on hyödyksi, mutta sitä kautta voi tulla myös vääriä käsityksiä. Aristoteleen *De Animam* I kirja käsittelee aikaisempaa psyykentutkimusta. Platonin kannalta katsoen hankaluuksia tulee siitä, että Aristoteleen kuva Platonin käsityksistä ei pidä yhtä sen kanssa mitä Platon itse kirjoitti. Ehkä on perifeeristä että Aristoteles arvioi, että Platonin mukaan psyyke on 'suure' (*megethos*). Luulen, että hankaluutta on sen sijaan tullut erityisesti siitä millä tavalla Aristoteles muotoili sen kysymyksen onko psyyke jaettavissa osiin. *De Animam* I kirjan lopussa olevat kysymykset siitä onko psyyke moniosainen vai ei, ja jos on niin mikä pitää koossa, ovat sinänsä mahdollisia. Mutta tämä osittamisen ongelma on noussut liian näkyvään osaan Platonin teorian kannalta, koska se nostaa osien lukumäärän dominoivaan asemaan, sivuuttaen sen miten psyykkiset funktiot kehittyvät ja toimivat yhdessä. Nämä problemat esiintyvät Platonin viimeisissä töissä, joita Aristoteles ei

De Animassa esittele. Kun Aristoteles sivuutti Platonin myöhäiset työt, siitä on voinut tulla tapa muillekin.

HALUJEN JA TOIVEIDEN VIRTÄ

Elämä on virta. Ihmisen sisään virtaa omasta itsestä ja sen ulkopuolelta monenlaisia havaintoja. Platonin mukaan nämä käsitellään aivoissa (*enkephalos*; kallon sisässä), jossa ne kohtaavat muistin ja tallennetaan sinne. Ulos virtaa haluja, tarpeita ja toiveita ja nämä muuttuvat toiminnaksi olosuhteiden, ihmislunnon ja kasvatuksen mukaisesti.

ATEENALAINEN Kaikilla ihmisillähän on muuan yhteinen toive [*epithumêma*, halun kohde, T.N.], joka on keskustelussammekin käynyt ilmi.

MEGILLOS Mikä?

ATEENALAINEN Että mieluummin kaikki tapahtuisi meidän oman sielumme määräysten mukaisesti, tai ainakin kaikki mikä on inhimillisesti mahdollista.

MEGILLOS Niin varmasti.

ATEENALAINEN Koska me kaikki niin lapsina, miehinä kuin vanhuksinakin haluamme (*boulometha*) aina tätä samaa, me myös lakkaamatta toivomme sitä, eikö totta?

[...]

MEGILLOS Käsitän mitä tarkoitat.

Haluat sanoa, ettei pidä toivoa ja vaatia, että kaikki noudattaa meidän tahtomme, vaan että tahtomme noudattaa omaa järkeämme. Valtion ja itse kunkin meistä on toivottava ja pyrittävä siihen, että meillä olisi järkeä. (*Lait* 687c-e).

Kaikki aina virtaa. Platon antoi tästä periaatteesta kunnian Herakleitokselle (*Kratylos* 401d; *Theaitetos* 160d; Platon viittaa kyllä muihinkin kuten itseensä Homerokseen, *Theaitetos* 152e). Siitä ei ole yksimielisyyttä muotoiliko Herakleitos periaatetta näin (vrt. Barnes 1996, 65-69). Tässä on pääasia että Platon hyväksyi sen. Prinsiippi voi tuntua oudolta varsinkin jos se ilmaistaan siinä muodossa, että kaikki virtaa koko ajan ylös ja alas (*Filebos* 43a). Mutta kun puhutaan järjestä ja ajattelusta (*logismos*), rohkeudesta ja innosta (*thumos*), taikka haluista ja himoista (*epithumia*), niin ajatus jatkuvasta virtaamisesta ei ole outo ollenkaan. Koko ajan havaitaan ja ajatellaan, saadaan virikkeitä, toivotaan ja halutaan. Unessakaan emme ole ilman näitä.

Jokaisen ilmiön kohdalla on ajateltava kolmea näkökohtaa, joista yksi on sen olemus, toinen olemuksen määritelmä, ja kolmas sen nimi, arvioi Platon (*Lait* 895d). Psykellä on liikkeitä koko joukko, mutta edellä lainatussa luettelossa (*Lait* 896-7) ei ollut toiveiden, halujen, tai himojen muodostaman himosielun liikkeitä. Näiden asema on tämän kirjoituksen kannalta keskeinen kysymys. Aloitan sitaatilla *Kratyloksesta*, joka sinänsä on erikoinen ja kepposellinen kokoelma etymologioita ja määritelmiä. Seuraava *epithumian* etymologinen määritelmä tuntuu kielipiillisesti luontevalta (ks. Liddell, Scott & Jones 1968).

Myöskään halu [*epithumia*] ei ole vaikea sana: se on selvästikin mieleentulevalle voimalle [*epi ton thumon*

ioua dunamis] annettu nimitys. *Thumos* [mieli] taas on saanut nimensä sielun kuohunnasta [*thusis*] ja kiehuunnasta. (*Kratylos* 419d-e; suomennosta on hie-man muotoiltu, T.N.).

Jo Homeroksella oli luonnollisesti moninaisia ilmaisuita erilaisille haluilla ja himoille, mutta yleiskäsitteenä *epithumia* on myöhäisempi, esiintyen kyllä usein jo vaikkapa Thukydidellä. Mutta psykologisena teoreettisena uutuutena se tulee esiin Platonilla. Yllä esitetty luonnehdinta on sikäli tuiki mielenkiintoinen että se kytkee yhteen *thumoksen* ja *epithumian*. Viimemainittu on kuohuvaan mieleen siirtyvä voima, joka tuossa kiehuvässä pai-

kassa saa affektien ohjaaman suunnan. Tämä prosessi on kompleksinen, koska affektit tai emootiot ovat nautinnon ja tuskan sekoituksia, jotka voivat sekoitua myös keskenään (*Filebos* 47-48). Näin impulssin herättämänä, mielihyvän periaatteen suuntaamana, ja järjen ohjaamana syntyy halu, jonka kohde tai tavoite täsmentyy aikaisemmin opittua ja muistiin tallennettua tietoa käyttäen. Tämän etymologisen määritelmän toinen mielenkiintoisuus on sen yleisyys; se ei rajoita haluja alueen tai kohteen suhteen mitenkään.

Termi *epithumia* käännetään yleensä himoksi tai haluk- si, mutta käytän seuraavassa aluksi alkuperäistä sanaa, se on tulkinnallisesti neutraali. Vaan millaisia ovat *epithumian* esiintymät. Mikä on tai voi olla *epithumia*? Peruseesiintymiä ovat nälkä, jano ja suvunjatkaminen (*Lait* 782e-783a). Kaksi ensimmäistä esiintyy jo vastasyntyneellä. Merkeillään pienokainen ilmaisee haluavansa jotakin, ja hoitajan on tulkittava mitä pikkuinen haluaa tai tarvitsee (*epithumei*, 791e). Siitä kehitys ja kasvat- us lähtevät liikkeelle, ja kasvatuksen kytkeminen systemaattisella tavalla lapsen kehitystasoon alusta alkaen on Platonin uutuus. Nälkä, jano ja sukupuolitarve ovat perustarpeita. Mikään niistä ei ole yksinkertainen. Jo lapsellakin alkaa muodostua järjestelmiä joissa joitakin asioita preferoidaan ja joitakin ei. Platonin mukaan kasvat- us on huonoa, jos lapsi ei saa mitä tarvitsee, ja huonoa myös jos lapsi saa tehdä mitä haluaa. Kasvat- us on hyvää, jos lapsi saa sen mihin on tarpeita.

Sukupuoleen liittyvät *epithumiat* eivät mitenkään rajoitu sukupuolisen tyydytyksen nautinnollisiin asioihin. Siihen liittyviä asioita kuvailee Ateenalainen seuraavasti.

[...] tulee muistaa, että ihmiskuku on luonnostaan tiet- tyllä tavalla osallinen kuolemattomuuteen, johon itse kullakin on myös luontainen halu (*epithumia*). Tämä ilmenee pyrkimyksenä saavuttaa mainetta ja toiveena (*epithumia*) siitä, ettei kuoltuaan joudu makaamaan nimettömänä haudassaan. Ihmiskuku on luonnostaan kiinteässä yhteydessä ajan kokonaisuuteen, joka kul- kee sen mukana lakkamatta, nyt ja vastedes, ja se on kuolematon sillä tavoin, että jättämällä jälkeensä lasten- lapsia se pysyy aina samana ja on näin syntyvyyden kautta osallinen kuolemattomuuteen. (*Lait* 721b-c).

Sukupuoli on monimutkainen järjestelmä, osin se on yksilön asia, mutta kyse on myös lajinjatkumisesta. Mainesta ja haudassa nimettömänä makaamisesta puhuminen tuo mukaan yhteisön sosiaaliset arvot. On vaikeata puhua enää mistään erikoisesta himosielusta; psyyke on kokonaisuutena mukana koko ajan kuten yhteiskuntakin. Ihminen on luonteensa ja kasvatuksensa tulos, ja tulevaisuuteen suuntautuva olento jonka toimet perustuvat koko ajan haluamiseen.

PSYKKE JA TOIMINTA

Yllä on poimittu erilaisia esimerkkejä joista käy ilmi että termi *epithumia* tai halu ei rajoitu fyysisiin tarpeisiin ja niihin liittyviin 'nautinnollisiin asioihin'. Valikoimaa voisi lisätä, ja tässä jaksossa saadaan lisää aineistoa kun tarkastellaan sitä miten psyyken liikkeet ja virtaukset ohjaavat toimintaa. Tarkastelu pohjaa *Lakien* aineistoon. Kaikkien ongelmien tai rikosten kohdalta ei saada mitään havainnollistavaa ainesta psyyken tutkimusta varten, koska niihin ei sisälly tapahtumien kuvausta. Jos sanotaan esimerkiksi vain, että jos joku tappaa orjan, korvataan orjan isännälle menetetyt arvot (865a), niin tämä kertoo yhteiskunnallisista oloista mutta ei psyyken liikkeistä. Sensijaan niistä kertovat teot, joiden tahallisuus on seuraavan mukaan vaikea arvioida.

Kaikki käsitteet eivät nähtävästi voi rajoittua suoraan toinen toisiinsa, vaan välillä voi olla alue, joka koskettaa kahta muuta ja on niiden puolivälissä. Olemme sanoneet, että tahallisten ja tahattomien tekojen välillä on tuollainen alue, nimittäin teko, joka on tehty kiihkeän tunteen vallassa. (*Lait* 878b).

Tämä on mielenkiintoinen muotoilu sille ajatukselle, että ulkopuolinen kolmas tekijä voi modifioida jonkin dikotomian määritelmää. Rakennan kaksi aivan erilaista esimerkkiä käsitteistön ja ajattelutavan havainnollistamiseksi. Molemmissa on kiihkeä tunne, mutta erilainen. Ensimmäinen koskee oman isän tai äidin surmaamista. Säädos on seuraava.

Jos joku tuntee niin hillitöntä vihaa vanhempiaan kohtaan, että hullun raivon vallassa uskaltautuu tappamaan jommankumman heistä, niin jos surmattu ennen kuolemaansa vapaaehtoisesti luopuu murhasyytteestä, olkoon surmaaja vapaa niin kuin se, joka on surmannut tahattomasti, kun on suorittanut puhdistusmenot ja muutenkin menetellyt samalla tavalla. (*Lait* 869a-b).

Jos kuvitellaan säädöksen taustaa, niin sanat 'hullun raivon vallassa' saattaisivat viitata siihen, että välejä on riitelemällä selvitelty ennen kohtalokasta tapahtumaa. Platon monestikin tekee niin että kuvittelee edeltäviä tekijöitä, rakentaa sitten tapahtumien kulkua, tunteet käyvät kiihkeiksi, tulevat esille ja sitten jotakin tapahtuu. Riidellä ei pitäisi, josta onkin säädetty.

Hulluutta on monta laatua. Nyt mainitsemisamme ta-

pauksissa se on sairautta. Mutta on myös niitä, jotka ovat hulluja pahan luontonsa ja huonon kasvatuksensa vuoksi. Pienimmänkin erimielisyyden sattuessa he nostavat kovan huudon ja syytävät haukkumasanoja toisilleen; mitään sellaista ei hyvin järjestetyssä valtiossa saisi koskaan esiintyä. Kaikista herjauksista olkoon voimassa vain yksi laki: Älköön kukaan herjatko toista. (*Lait* 934d-e).

Jos joku tuntee todellista vihaa vanhempiaan kohtaan, on yllämainittua säädöstä todennäköisesti jo moneenkin kertaan rikottu, eikä välttämättä mitenkään ensisijaisesti lapsen taholta. Vanhemmat voivat alistamisella, Platonin lakien kieltämällä häpeää tuottavilla rangaistuksilla ja muilla tavoilla saada herätetyksi lapsen vihan. Lapsen tulisi totella, mutta kun tunteet ovat voimakkaita, näin ei aina käy vaan pato voi murtua. Riidan lopuksi *dunamis* siirtyy *thumokseen*, siitä tulee *epithumia*, ja muisti toimiikin enää niin että palauttaa mieleen missä on jotakin jolla voi lyödä, esine temmataan ja tehdään surmatyö. Mahdollisuus luopua murhasyytteestä antaa vanhemmalle mahdollisuuden myöntää oma vikansa. Kun olettamamme riita alkoi kerätä kiukkua mieleen niin psyyken rationaalinen osan olisi pitänyt muistaa myös vanhemman mielessä mitä laki opetti, käydä dialogi tunneosan kanssa, ja saada aikaan sellainen psyyken sisäinen tahtotila, että konflikti olisi lopetettu ja katastrofi vältetty.

Edellisessä tunne oli viha ja suuttumus, otettakoon toinen jossa motiivina on sukupuolinen himo. Kun Platon käsittelee sukupuolisen nautinnonhalun hallitsemisen mahdollisuuksia, hän luettelee kolme tapaa. Ne on otettu seuraavassa mukaan, ja lainaus jatkuu tässä yhteydessä relevantilla materiaalilla.

ATEENALAINEN Jumalien pelko ja kunnian rakkaus sekä halu (*epithumia*) tavoitella enemmän sielun kuin ruumiin kauneutta. [...] Toinen mahdollisuus on, että sulkisimme kokonaan pois (miesten, T.N.) rakkauden miehiin, ja mitä naiseen tulee, jos joku mies on sukupuoliyhteydessä muiden naisten kanssa kuin niiden, jotka hän jumalien siunaamina ja pyhässä avioliitossa on tuonut taloonsa, joko ostamalla tai jollakin muulla tavoin, ja *ellei hän onnistu salaamaan tätä kaikilta miehiltä ja naisilta*, kiellettäköön tällaiselta henkilöltä lain perusteella kaikki tunnustuksenosoitukset valtiossa, sillä hän on siellä todella muukalainen. (*Lait* 841c-e, kurs. T.N.).

Mitään ei ole tehty pikaisesti. Sukupuolinen himo on iskenyt mutta tekoa ei tehdä heti, sen hetki lähestyy, mies ja nainen tietävät että ei pitäisi tehdä tätä. Mutta mikäli kukaan ei huomaa, ei teko ole rangaistavakaan. Käymättä referoimaan keskustelua häpeä- ja syyllisyyskulttuureista (ks. esim. Lloyd-Jones, 1990), totean että Platon käyttää ilmituloa seuraavaa häpeää kriteerinä. Etsimättä tulee mieleen Sofokleen *Kuningas Oidipus*, jonka lopussa kuningatar Iokaste olisi halukas kärsimään tapahtuneen omassa mielessään, mutta sitten väistämättä edessäoleva ilmitulo ja häpeä pakottaa hänet tekemään minkä tekee.

Sama ilmitulon periaate näkyy harmittomammalla ta-

valla hedelmien näpistyksessä. Platon rakentaa kuitenkin niin, että häpeän pelko on olemassa.

Mitä tulee päärynöihin, omeniin, granaattimeneihin ja kaikkiin sen kaltaisiin hedelmiin, älköön olko häpeä ottaa niitä salaa, mutta jos joku alle kolmikymmenvuotias saadaan kiinni, piestäköön hänet, kuitenkin niin, ettei tule haavoja, ja ajettakoon tiehensä. Selaisista lyönneistä ei vapaakaan mies saa nostaa syytettä. (*Lait* 845b-c).

Tässä ei ole mahdollista käydä yksityiskohtiin. Mutta väärinkäsitysten välttämiseksi on sanottava että salaa toimiminen on ehdottoman kiellettyä jumalien kanssa asioitaessa; jumalten suostuttelu kotialttareilla on kiellettyä (*Lait* 910b). Sitäpaitsi muistetaan että

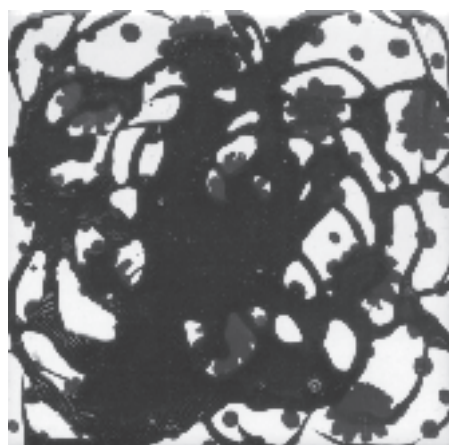
näät jumalathan tietävät kaiken. (*Odysseus* IV 379).

Platonin jumalat olivat aivan erilaisia mutta siinä samantaisia että hekin:

tietävät, näkevät ja kuulevat kaiken, eikä heiltä voi jäädä salaan mikään, mikä on aistien ja tietojen tavoitettavissa. (*Lait* 901d).

EPITHUMIA MOTIIVIA VASTAAVANA TERMINÄ

Edellä on puhuttu *epithumiasta* ja siis lähdetty Platonin omasta termistä. Mutta loputtomiin ei voi sekään jatkua. Voi olla hyödyllistä tehdä niin kuten Snell (1955), että lähtee nykyisestä terminologiasta ja kysyy mitä olisi jonkin ilmaisun vastine antiikissa. Kun *epithumia* on edellä todettu suuntautuneeksi psyyken liikkeeksi, tuntuisi luonnolliselta tutkia voisiko se vastata termejä tarve, motiivi tai motivaatio. Siis toisin kysyen: Mikä olisi motivaation vastine antiikin kreikaksi. Danziger (1997) arvioi psykologian käsitteiden kehitystä käsittelevässä kirjassaan, että motivaatio on myöhäinen käsite, ja että esimerkiksi Aristoteleella ei olisi ollut vastaavaa termiä psyykkisten kykyjen joukossa. Platonia hän ei mainitse edes nimeltä. Mutta monessa kohdassa nykyiset sanat tarve (engl. need) tai motiivi (engl. motive) tuntuisivat merkitsevän suunnilleen samaa kuin Platonin *epithumia*. Vastaavasti *Valtiossa* määritelty mutta *Laeissa* oikeastaan vaille käyttöä jäävä *epihumêtikon* tuntuisi vastaavan yleisilmionä motivaatiota. Kysymystä voi lähestyä ensinnäkin katsomalla miten Platon käyttää puheena olevaa termiä. Kun käy lävitse sanan esiintymiä, niin osin *epithumia* esiintyy aivan tavallisissa yhteyksissä. Olisi esimerkiksi miellyttävää olla kuningas, koska silloin saisi tehdä mitä haluaa (*Lait* 661b). Mutta esimerkeissä joita yllä on lueteltu on käsittääkseni kyse teoreettisen tai rakenteellisen yhteyden omaavasta ilmiöstä, joka voimana liikuttaa tai pyrkii liikuttamaan ihmistä juuri ja nimenomaan johonkin suuntaan taipäämäärään. Voima (*dunamis*) on siirtynyt *thumokseen*, saanut suunnan ja näin siitä on tullut motiivi. Kun on kyse arki-

puheesta saattaa esiintyä *boulësis*, toivetaikka tahto. Silloin tällöin esiintyy sana *chreia*, joka on kumminkin vailla teoriataustaa. Mutta kysymys on myös termien *epithumia* ja *boulësis* erosta. Homerokselle *boulësis* ja *boulomai* tarkoittivat toivetta tai toivomista yleensä, mutta jumalista puhuttaessa tahtoa koska heidän toiveensa oli sama kuin tahto. Aristoteleellä sana on jo eriytynyt merkitsemään tahtoa. Ehkä tämä käsitteellinen erottelu oli vasta tulollaan Platonilla. Eräs mielenkiintoinen paikka on edellä mainittu psyyken liikkeiden luettelo, jossa esiintyytahto mutta ei mitään halua merkitsevää. Jos siis etsitään jotakin joka merkitsisi käyttäytymisen energiapohjaan ja suuntautumiseen liittyvää termiä Platonilla, niin silloin luonnollinen ehdokas on *epithumia*, siis kolmiteorian kolmas laatu. Mitä käyttäytymisen tasolla tapahtuu, riippuu tunteen ja järjen yhdysvaikutuksesta. Voidaan lisätä, että nykyään tahto ei ole varsinainen psykologinen oppisana.

Platon ei tarkemmin määrittele mitenkä voiman siirtyminen *thumokseen* tapahtuu. Impulssi voi olla lähtöisin kehon puolelta, kuten alkuun välttämättä onkin janon ja nälän kohdalla. Ulkopuoliset sosiaaliset ärsykkeet voivat olla ja myöhemmin vallitsevasti ovatkin lähtökohta. Toiteuttaminen riippuu juuri niistä psyyken liikkeistä, jotka Platon luettele *Lakien* 896-7 sivuilla. Tässä on käsittääkseni ratkaisu siihen miksi *epithumia* ei ole noiden liikkeiden joukossa. Se on muiden liikkeiden tulos. Tämän tulokinnan mukaan puheet kolmesta erillisestä 'sielusta' muuttuvat pakostakin luonnottomiksi. *Thumos* toimii suuntaavana tekijänä, mielihyvän ja tuskan periaatteen mukaisesti, koska emootiot ovat niiden sekoituksia. Mutta *thumokseen* voi siirtyä jotakin myös järjen aloitteesta. Päätös jonkin teoksen kirjoittamisesta taikka jonkin valtion hyväksi suuntautuvan hankkeen aloittamisesta ei ole nautinnollisiin tarpeisiin rinnastettavissa, mutta sikäli samantaisia että tahdon voima siirtää tehtävän *thumokseen* ja syntyy halu johonkin, jota toivottavasti sitten järki ohjaa.

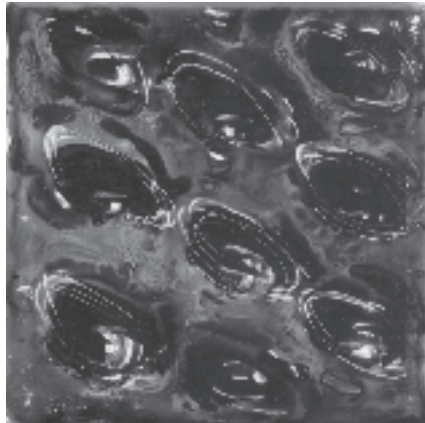
HÄPEÄN PELKO MOTIIVINA

Alussa esitettyssä lainauksessa sanottiin, että sielun osien sopu-sointu on sitä että järki hallitsee, minkä oppimiseen menisi kymmeniä vuosia. Nimenomaan teos *Lait* rakentuu kehitykselle ja kasvatukselle koko ajan. Kehitys alkaa vauvan ensi parkaisusta, ja kasvatus pohjaa sille miten hoitaja lapsen merkeistä päättelee mitä tarvitaan. Ohjaus alkaa sitä mukaa kuin se on mahdollista. Pienellä lapsella pätee kasvatuksen periaate *êthos diaethos*, eli luonne tulee tottumukselta. Palk-

kiot ja rangaistukset tulevat mukaan muutaman vuoden ikäisinä; niillä suunnataan lapsen käyttäytymistä. Platon ei halunnut aivan pienten lasten saavan liian paljon nautintoa ja hyvää, koska se ei suuntaisi vielä minnekään vaan ainoastaan hemmottelisi. Silloin kun tasapainottavia rangaistuksia ei vielä voinut olla, saattoi palkkioita olla vain varmoissa suunnissa. Tarkkaa oli, että ohjaavat rangaistukset eivät saaneet olla häpäiseviä. Sivuhuomauksena voidaan sanoa, että nykyisten observaatioihin perustuvien tulkintojen mukaan nolostumista tai häpeää alkaa esiintyä jo ensimmäisen ikävuoden jälkeen tilanteis-

sa joissa lapsi tekee jotakin väärin vaikkapa vahingossakin (Zahn-Waxler & Kochanska 1990). Lapsi on pienestä pitäen herkkä tajuamaan milloin häntä halutaan jollakin tavalla alentaa. Platon näyttää oivaltaneen saman varoittaessaan häpeää tuottavista rangaistuksista.

Kunnia ja häpeä olivat antiikin Kreikassa voimakkaita sosiaalisia konstruktioita. Jos otetaan äärimmäisiä esimerkkejä, niin taistelusta pakeneminen, oman vanhemman surmaaminen, lähisukulaisten keskinäinen sukupuolinen kanssakäyminen, taikka temppelein ryöstö olivat kunnian vastaisia äärimmäisessä mitassa. Kunnianmenetystä tuli ihmisen pelätä. Pelko on hupsu neuvonantaja, kuten uhkarohkeuskin (*Timaios* 69d), mutta pelko yhdistettynä järkeen ja omaantuntoon on olennainen mekanismi sekä yksilön että yhteisön kannalta. Keskeinen käsitteellinen konstruktio on sen tajuaminen, mikä on kunniallista taikka häpeällistä. Tämä on kompleksinen moraalinen tunne, *aidôs*, joka kohdistuu siihen tekekö ihminen oikein, siis sekä muiden että itsensä kannalta. Sana omatunto jossakin määrin vastaa samaa ideaa. Parhaiten käsite saadaan Platonin omasta tekstistä. Kun hän puhui persialaisten taholta tulleesta uhasta, hän kertoi Ateenalaisen suulla miten tilanne rohkaisi kreikkalaisia keskinäiseen ystävyyteen ja luottamukseen, jolloin taas pontimina oli kaksi eri pelkoa. Ensimmäinen oli itse tilanteeseen liittyvä pelko (*phobos*). Toinen taas oli juuri äsken määritelty moraalinen tunne, asiallisesti katsoen häpeän pelko.

Tämä toivo sai heidät tajuamaan, että heidän oli turvattava ainoastaan itseensä ja jumaliin. Kaikki tämä loi heihin keskinäistä ystävyyttä, nimittäin sen hetkinen pelko ja samoin se pelko, joka oli peräisin heidän entisistä laeistaan ja juurtunut heihin, kun he tottelivat niitä. Tätä pelon lajia olemme edellä monta kertaa nimittäneet häpeäksi [häpeän peloksi, T.N.], ja olemme sanoneet, että siihen on alistuttava jos aikoo tulla hyväksi, kun taas pelkuri on siitä vapaa eikä pysty tuntemaan sitä. Ellei kansamme silloin olisi joutunut tämän pelon valtaan, se ei olisi kokoontunut puolustamaan itseään, temppeleitään, hautojaan, kotimaataan ja sukulaisiaan ja ystäviään niin kuin se silloin teki, vaan meidät olisi pirstottu erilleen ja hajotettu eri suuntiin. (*Lait* 699b-d).

Tilanteen aiheuttama pelko on perustunne. Lakien rikkomisen pelko on sosiaalisesti opittu taju siitä mikä on yhteisön normien tai lakien mukaan kunniallista ja mikä häpeällistä. Tämä opittu konstruktio on järjen, tahdon ja tunteen kosketuspinta.

PLATONIN VAIKUTUKSEN ARVIOINTI

Platonin ajatukset ovat aina vaikuttaneet jollakin tavalla ja ne ovat tietenkin vaikuttaneet siinä muodossa kuin ne on käsitetty. Jos on käsitetty — viitataan alussa mainitsemaani Sihvolan teokseen — että ihmisellä on erikseen

järkisielu, intosielu ja himosielu, niin tämä käsitys on vaikuttanut olipa Platonilla itsellään sitä taikka ei. Platonilla ei ollut näin rajoitettua käsitystä edes *Valtiossa*, ja myöhempi kehitys *Fileboksessa*, *Timaioksessa* ja *Laeissa* on eri funktioiden differentiaatiota niin että pidetään samalla huolta niiden teoreettisesta integraatiosta. Platonin probleemat ja mallit ovat ajankohtaisia edelleen. Tällä hetkellä psykologisen tutkimuksen eräs keskeinen kysymys on emotion ja kognition prosessointi ja niiden keskinäinen suhde. Näin on psykologisen aivotutkimuksenkin piirissä (ks. esim. LeDoux 1998; Panksepp 1998). Platonin malli jossa aivot prosessoivat kognition ja emotion virtaa koko ajan samanaikaisesti voidaan nähdä alkuaikojen formulaationa. Sen tutkiminen kuinka kognitio ja emotion yhtenä virtana käsittelevät tulevaisuuteen kohdistuvaa volitiota, on nykyisessäkin psykologiassa vielä alussa. Asioiden vaikeutta kuvastaa se, että jos tutkijoita pyydetään määrittelemään mitä emotion tarkoittaa, niin yleisen määritelmän esittäminen koetaan hankalaksi. Platonin luonnehdinta niistä mielihyvän ja tuskan sekoituksina, joilla on käyttäytymistä suuntaavaa voimaa, on edelleenkin hyvä näkemyksellinen vaihtoehto.

Se ei ole täydellinen määritelmä, mutta se on hyvä luonnehdinta eräistä puolista. Kuten edellä on sanottu, ei nykyisin ole mahdollista empiirisin keinoin kovinkaan tyydyttävästi vielä kuvata niitä pitempien tapahtumien virtoja, joiden seurauksena uusia toiveita ja tavoitteita ja käyttäytymistä syntyy, ja tässä mielessä Platonin esille ottamissa kysymyksissä on vielä paljon vastattavaa.

VIITE

1. Käytän muutamia kreikkankielisiä sanoja, jotka on translitteroitu kuten *Perseus Projectin* Liddell, Scott & Jonesin sanakirjassa.

KIRJALLISUUS

- J. Barnes, *The Presocratic philosophers*. Routledge, London and New York 1996.
- K. Danziger, *Naming the mind*. SAGE, London 1997.
- J. LeDoux, *The emotional brain*. Simon & Schuster, Touchstone Edition, New York 1998.
- H.G. Liddell, R. Scott & H.S. Jones, *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press, Oxford, 1968. Also made available in the Internet by the Perseus Project.
- Sir Hugh Lloyd-Jones, Honour and shame in Ancient Greek culture. Teoksessa Sir Hugh Lloyd-Jones (Ed.), *Greek comedy, Hellenistic literature, Greek religion, and Miscellanea*, p. 253-280. Clarendon, Oxford 1990.
- T. Nummenmaa, *Divine motions and human emotions in the Philebus and in the Laws*. Societas Scientiarum Fennica, Comm. Hum. Litt. 112, Helsinki 1968.
- Plato, *The Laws of Plato*. Translated with notes and an interpretive essay by T.L. Pangle. BasicBooks, New York 1980.
- Platon, *Teokset I-VII*. Toim. H. Thesleff, T. Anhava, J. Hintikka & M. Itkonen-Kaila. Otava, Helsinki 1977-1990.
- J. Sihvola, *Toivon vuositutut*. Atena, Jyväskylä 1998.
- B. Snell, *Die Entdeckung des Geistes*. Claassen, Hamburg 1955.
- C. Zahn-Waxler & G. Kochanska, The origins of guilt. Teoksessa R.A. Thompson (Ed.), *Socioemotional development*. Nebraska Symposium on Motivation 1988. University of Nebraska Press, Lincoln 1990, p. 183-258.